

IZMEĐU STILSKE I ILUSTRATIVNE FUNKCIJE I ORIJENTACIJE U HRVATSKOJ DIJALEKTALNOJ POEZIJI*

DALIBOR BROZOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 82.08:886.2.09:808.61/.62-087
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1986-03-20

Dijalektalna je književnost uvjetovana kao pojava nekim jezičnim i izvanjezičnim značajkama. To su suopstojnost standardnoga jezika, dovoljna udaljenost upotrebljenoga dijalekta od dijalektne osnove standarda, genetska pripadnost te osnove istomu dijasistemu kojemu i upotrebljeni dijalekt, zatim neretardacijski karakter književnosti na dijalektu, pripadnost nositelja upotrebljenoga dijalekta istomu nacionalnom i(li) etničkom kolektivu koji je i nositeljem književnosti na standardnom jeziku, i konačno, cjelovitost teksta pisana na dijalektu (tj. ne samo fragmenti, ili samo dijalozi, i sl.). Hrvatska čakavska i kajkavska poezija 20. stoljeća zadovoljavaju svih tih šest uvjeta. U hrvatskoj dijalektalnoj književnosti nalazimo dvije osnovne motivacije za upotrebu dijalekta: ilustrativnu, vezanu uz zavičajnu tematiku, i stilsku, poticanu vječnim stvaralačkim traženjem novih izražajnih sredstava. Dvije reprezentativne pjesme, jedna kajkavska (Ivan Goran Kovačić) i jedna čakavska (Marin Franičević), donose se kao primjeri te druge orijentacije.

Kao fenomen, dijalektalna je književnost određena nekim svojim konstitutivnim značajkama. Prvo, dijalektalnom književnosti možemo smatrati samo ono literarno stvaranje pisano na dijalektu koje nastaje u razdoblju kada već postoji standardni jezik i kada se na dijalektima stvara književnost usporedna s književnosti na standardnom jeziku. Prema tome, hrvatska kajkavska i čakavska književna produkcija do druge polovice 18. stoljeća nije dijalektalnom literaturom — do tada se književno stvara na raznim kajkavskim, raznim čakavskim i raznim štokavskim dijalektima i sve su te književne produkcije u načelu ravnopravne, sve su one naprosto književnost, ne dijalektalna književnost. Da je negdje od sredine 18. stoljeća pa do Preporoda postojala književna djelatnost na čakavskim dijalektima, smatrali bismo je dijalektalnom književnosti, jer u tih osamdesetak godina imamo već dva hrvatska pismena jezika u procesu standardizacije, jedan s unificiranom kajkavskom i jedan s unificiranom novoštokavskom dijalektnom osnovicom. No u tome razdoblju čakavskoga stvaranja nema, i

* Referat na znanstvenom skupu »Život i djelo Ivana Gorana Kovačića« (Zagreb, 8—9. prosinca 1983).

prema tome, nema ni dijalektalne književnosti. Isto je tako bilo nakon hrvatskoga narodnog preporoda, kada se napušta kajkavski, tj. manjinski hrvatski jezični standard i svi Hrvati prihvaćaju nešto reformiranu standardnu novoštokavštinu. Da je tada u drugoj polovici 19. stoljeća postojala ozbiljnija kajkavska književna proizvodnja, uz onu na standardnoj novoštokavštini, imali bismo već u 19. stoljeću kajkavsku dijalektalnu književnost, no ona se, kako je poznato, pojavila više-manje zajedno s čakavskom, tek s početkom našega stoljeća.

Drugi je uvjet da bismo neko literarno stvaranje smatrali dijalektalnom književnosti karakter i status dijalekta na kojem je to stvaranje pisano. Radi li se o dijalektu koji je blizak dijalektnoj osnovici standardnog jezika, nemamo dijalektalne književnosti, nego samo stilsko-izražajni postupak lokalnoga jezičnog koloriranja. Razumije se, granicu je teško povući. U hrvatskoj je književnosti očito da su suvremena kajkavska i čakavska djela dijalektalnoga karaktera, ali kod štokavskih su prijelazi već teže primjetni. Kakvo djelo pisano na kojem izrazito nenovoštokavskom štokavskom dijalektu morali bismo bez sumnje smatrati dijalektalnim, no takva književnog stvaranja praktički nema. Djela pisana ikavskom novoštokavštinom predstavljaju specifičan problem, ona je do prije stotinjak godina imala u Hrvata standardnojezični karakter i imali bismo prava da ih tretiramo kao proizvod arhaizirajućih književno-jezičnih postupaka, jer je ikavsko-ijekavsko dvojstvo u hrvatskoj standardnoj novoštokavštini nadživjelo Preporod za nekoliko desetljeća, onako kako se u srpskoj standardnoj novoštokavštini ekavsk-ijekavsko dvojstvo održalo sve do danas. Ukratko, u hrvatskoj književnosti dvadesetoga stoljeća dijalektalan karakter imaju samo čakavska i kajkavska djela. Radi se uglavnom o poeziji, onako kako su to već na početku stoljeća inaugurirali Matošev »Hrasto-večki nokturno« i Nazorova »Galeotova pesan«.

Sljedeći je uvjet prvenstveno teorijske naravi i za nas je važan samo načelno. Dijalektalnom književnosti ne možemo smatrati djela pisana na dijalektu koji ne pripada jeziku što u standardiziranom obliku služi kao standardan na nekom terenu. U tom smislu provansalska književnost u Francuskoj, donjonjemačka u Njemačkoj i kašupska u Poljskoj nisu dijalektalnim književnostima — to su književnosti na jeziku koji nije standardiziran i imaju u principu status predstandardnojezičnih književnosti (bez obzira što nema izgleda da bi se mogao razviti provansalski, donjonjemački ili kašupski standardni jezik).

Četvrti je uvjet za nas važan — gradišćansku hrvatsku književnost ne možemo smatrati dijalektalnom pojavom. Tu se radi o tzv. retardacijskim pismenostima perifernoga ili dijaspornog karaktera (kod naših Gradišćanaca riječ je o dijaspori).

Još je jedan uvjet što načelno određuje fenomen dijalektalne književnosti. Nećemo govoriti o njoj ako se radi o literaturi pisanoj na dijalektu ljudskoga kolektiva koji ne pripada onoj naciji što je osnovna nositeljica jezičnoga standarda. Drugim riječima, taj je uvjet etnološka i sociološka projekcija dvaju prethodnih, (socio)lingvističkih. U tome smislu književnost na škotskoengleskim dijalektima (scotch, lalans), iako su oni dio engleskoga jezika, nema prema engleskoj književnosti ni status ni karakter dijalektalnoga literarnog fenomena. Isto vrijedi i za književnost na kreolskim jezicima (npr. za haićansku prema francuskoj).

I na koncu, posljednji uvjet, koji već nije lingvističke ni sociološke naravi, nego više tehničke, da tako kažemo. Za dijalektalnu je književnost naime potrebno da cijelo djelo bude napisano na dijalektu (u skladu s prva četiri određenja, a ne da se radi o odlomcima, citatima, ili samo o uporabi u dijalozima. U takvu bi se slučaju radilo i opet samo o pomoćnome stilsko-izražajnom postupku iste kategorije kao kada bismo na taj način upotrebljavali supstandardne idiome (razgovorni jezik i sl.), specijalne izraze (argo, žargon, sleng) ili naprosto tuđe jezike, u tzv. makaronskom ili običnom smislu (onako kako se u hrvatskih pisaca često nalaze njemački ili talijanski fragmenti, umetci ili dijalozi, u ruskih klasika francuski itd.). Sve to pripada koloriranju, radilo se o dijalektu ili o kojem drugom izražajnom sredstvu.

Mislim da je tako dijalektalna književnost kao fenomen dovoljno određena i lingvistički (u genetskolingvističkom i sociolingvističkom smislu) i tehnički. Ostaje nam da razmotrimo zašto i kada nastaje dijalektalna književnost, i koji je njezin smisao postojanja, da tako kažemo, ili koji su motivi onih književnika što se odlučuju na literarnu uporabu dijalekata. To su zapravo dva različita pitanja.

Jedno je od njih teorijsko sociolingvističko i na njem se nećemo zadržavati. Dovoljno će biti ako kažemo da se dijalektalna književnost može razviti i u pravilu se razvija u onim nacionalnim kolektivima u kojima je standardni jezik nastao prije moderne nacije, ili još točnije, prije nacionalnih institucija u najširem smislu pojma, a da dijalektalne književnosti (uz eventualne rijetke i individualne iznimke) neće biti u nacijama koje su svoje institucije razvijale usporedno sa standardnim jezikom. Zato je jasno zašto je dijalektalna književnost razvijena npr. u Talijana i Nijemaca (naravno, tu se ne misli na furlansku, sardinsku ili donjonjemačku književnost, nego na onu pisanu dijalektima talijanskoga i visokonjemačkog jezika), a nema je npr. u Francuza i Engleza (i opet, ne misli se na provansalsku ili škotsku tzv. lalans književnost, koje iz već iznesenih razloga ne mogu ući u kategoriju dijalektalne književnosti). Zato je onda jasno zašto je u cijelom slavenskom

svijetu dijalektalna književnost najrazvijenija i najvažnija upravo u Hrvata.

Drugo je pitanje književnoteorijskoga i stilističkog karaktera, i na njem ćemo se prvenstveno zadržati. Za nj je naš Ivan Goran Kovačić izvanredno zanimljiv i karakterističan.

U narodâ kod kojih u već iznesenom smislu postoji mogućnost za razvitak dijalektalne književnosti javit će se dva glavna motiva što pojedine književničke navode da tu mogućnost i ostvare u vlastitoj literarnoj praksi. Prvi je od tih motiva intimna potreba da se izraze doživljaji i osjećaji takvih specifičnih zavičajnih realnosti i zavičajno obojenih psihičko-osjećajnih stanja za kakve u standardnom jeziku nema odgovarajućih izražajnih sredstava (leksičkih, semantičkih, frazeoloških, sve do onomatopejskih). Drugi je motiv u načelu isključivo tehničkoga izražajnog karaktera: tamo gdje u općoj atmosferi duha («u zraku», da tako kažemo) zbog zakašnjela razvoja općenacionalnih institucionalnih mehanizama postoji mogućnost za nastanak i razvoj dijalektalne literature, književnici mogu posegnuti za dijalektima na isti način na koji su i inače u vječnoj potrazi za novim izražajnim sredstvima. U tom je dakle slučaju dijalekt samo običan instrument književnostvaralačke tehnologije.

Razgraničiti ta dva motiva nije uvijek lako, u mnogih književnika, osobito onih boljih, prepleću se oba motiva. Lakše je odrediti poticaj za konkretno djelo, npr. pjesmu, no i tu dolazi do prožimanja. Ima i momenata koji zamućuju sliku — nije problem u tematici nego u izrazu, ima i najlokalnije specifične tematike koja se daje adekvatno a često i bolje izraziti standardnim jezikom. S druge strane, potreba za ekspresijskim eksperimentiranjem ne poništava mogućnost da zađemo u područja gdje će standardni jezik biti izražajno insuficijentan. To pokazuju npr. Krležine *Balade Petrice Kerempuha*, s tradicijskom, arhaizirajućom literarnom inspiracijom, gdje bar na početku pjesničkoga stvaralačkog procesa ne može biti riječi o doživljenosti elemenata neizražljivih standardnim jezikom, a ipak se Krleža probio u takve sfere tematsko-izražajnog jedinstva.

Činilo bi se prirodnim da se pri nastajanju dijalektalne književnosti prvo javi onaj motiv intimnog osjećaja standardnojezične insuficijencije, a da se onaj tehničko izražajni pojavi tek pošto prvi daje stanovite rezultate i tako pruži poticaje za širu uporabu. No ne mora biti tako — hrvatska je književnost prvi primjer: ni Matošev »Hrastovečki noćurno« ni Nazorova »Galeotova pesan« nisu tekstovi kod kojih bi postojao unutarnji izražajni imperativ za pribjegavanje dijalektu. U svakom slučaju, očito je da tu ima raznih problema. Prvi motiv možemo zvati ilustrativnim — u

njem je izražajno sredstvo (tj. dijalekt) podređeno potrebama »dokumentacije«, težnji za autentičnosti i vjernošću, i sl., a drugi možemo zvati naprosto stilskim, u njem je dijalekt u istoj kategoriji sa svim ostalim mogućim izražajnim sredstvima.

Goranova je poezija veoma pogodna za prikazivanje tih dvaju motiva, Goran je poznavao oba poticaja, ali prilično je sigurno da je stilski bio primaran, i vremenski, i zato što je prevladavao. Drugim riječima, moglo bi se reći da je Goran u svojim upornom traženju novih izražajnih mogućnosti prvo otkrio dijalektne potencijale kao takve (za što mu je u njegovo doba već posve razvijena kajkavska i čakavska dijalektalna književnost mogla dati dovoljne ne samo impulse nego i uzore), a onda mu je sam dijalekt, i to ne odmah, otkrio one doživljajne sadržaje kojima se inače možda i ne bi našlo mjesto u njegovoj poeziji, jer najvjerojatnije i ne bi došlo do asocijativnih kontakata koje je upravo dijalekt izazvao.

Uzmimo prvo jednu od najljepših Goranovih pjesama i jednu od najljepših pjesama hrvatske dijalektalne poezije i hrvatske poezije uopće, poznati Goranov »Beli most«:

Preskóčil je reko,
V hrptu se je svíl,
Bel ko čisto mleko
I velo od víl.

Kada riba projđe,
On tiho zaspi, —
Kočijica dojde
Pa ga probudí;

To so dva se vala
Slika vu jen tren
Slika je ostála
Od njihové pěn.

Strese se od sreće
Da ne more jač;
Popevko okreće
Kočijin kotáč:

Srebrna se riba
K njemu pripeljá
Voda se zaziba:
On se v nje smehljá.

Beli beli beli most
Ko slonova kost!

U sadržaju Goranova »Belog mosta« ne vidimo nužno Gorskoga kotara — jedino što nas s tim krajem može asociirati, jest sam dijalekt, a ni on nije baš posve vjeran, kako će još poslije biti riječi. I ne samo to — stvarnost je upravo suprotna od tipičnosti, naimne, čitajući tu Goranovu pjesmu u kojem dobru prijevodu i ne poznajući originala pomislili bismo možda na koji drugi, pitomiji hrvatski pejzaž prije nego na Gorski kotar.

Gđjekad nas tematika može zavoditi. Da ne ostajemo samo na Goranu, ni samo na kajkavcima, uzmimo jednu Franičevićevu pjesmu, »Pisak«, koja je po svojim poetskim kvalitetama u mnogome pandan Goranovu »Belomu mostu«:

Izmej toliko pisok i stin
svaki je drugemu pohožu.
a niko ne broji koliko se otupi oštrin
dokli se tako složu.

Jedan se za drugim iskoruba
i more sve očisti
i sve istarma
i namisti.

I bote kroz godišća, ga operu
s vitron i solju. Friži se istupu.
Ma sike po valoh drukčije se deru
i nikad se od kraja ne odlupu.

Na prvi pogled, znajući čakavštinu, i znajući eventualno da je to baš hvarska čakavština (čak prilično autentična), i što je još važnije, znajući Marina Franičevića i imajući opći dojam o njegovoj čakavskoj poeziji, može nam se učiniti da u toj pjesmi osjetimo hvarske drage i hridi i oblutke po hvarskim žalima. No pogledamo li bolje, vidjet ćemo da je to more uopće, možda prvenstveno sredozemno, po nečem teško odredivu, možda čak i prvenstveno otočka slika (ali mogla bi biti i s Malte ili kojega čak egejskog otoka), ali možda su i to iluzije, pa bismo, vrlo vjerojatno, povjerovali da je dobar francuski prijevod te pjesme napisao netko u Francuskoj Polineziji, npr. na Tahitiju.

Bitno je da pjesničkoj vrijednosti obiju tih izvanrednih pjesama nimalo ne škodi što dijalekt u njima nije u ilustrativnoj nego u stilskoj funkciji, a prilično je raširena zablude da je samo autentično zavičajna inspiracija dovoljno opravdan alibi za upotrebu dijalekta u literarnom stvaranju. To bi naprosto značilo da je od svih mogućih stilskih postupaka samo uporaba dijalekta diskriminirana i podložna posebnim uvjetima.

Kao i u svakom drugom literarnom pitanju, i umjetničkome uopće, osnovno je tko upotrebljava koje sredstvo i kako, a sama su sredstva od drugorazredne važnosti. No to ne znači da ne možemo izvući dodatne spoznaje i iz autonomnoga proučavanja samih sredstava. To je, naprosto, privilegij znanosti.

Tako će, recimo, stilski motiv i stilski funkcija biti vjerojatniji u dijalektalnom stvaranju onih književnika koji upotrebljavaju stilizirane idiome (npr. Domjanić, Ljubić), ili ne vlastite (npr. štokavac Ujević u svojem čakavskom »Oproštaju«), ili čak upotrebljavaju razne dijalekatske (npr. Nazor bar dva sjeveročakavska i jedan južnočakavski, ili Goran, s goranskom i zagrebačkom razgovornom kajkavštinom). U tom posljednjem slučaju razni dijalektni idiomi mogu imati i razne funkcije, kako je donekle u Gorana, a sigurno je tako npr. u Črnje, koji upotrebljava dva različita istarska dijalekta.

Ilustrativnu motivaciju i funkciju dijalektalne književnosti najlakše je pokazati uspoređujemo li tematski slične motive. Vratimo li se opet Goranu, usporedit ćemo npr. njegovu »Trgatvu« s mnogobrojnim slikama berbe u čakavskim i kajkavskim stihovima, ili njegovu »Veselu crkvu« s Pavićevim »Prošćenjem«, ili pak Pavićev »Križni pot« s nizom čakavskih pjesama raznih pjesnika s temama Adventa i Korizme itd. No za to bi nam bila prije svega potrebna jedna tematska antologija hrvatske dijalektalne poezije. Na žalost, još je uvijek nemamo.

Dalibor Brozović: BETWEEN THE STYLISTIC AND ILLUSTRATIVE FUNCTION, AND ORIENTATION IN THE DIALECTAL POETRY IN CROATIA

S u m m a r y

The existence of the dialect literature is conditioned by some linguistic and other characteristics. The characteristics are for one — the stability of the standard language, the sufficient distance of the dialect-basis to the standard language, then genetic adherence of the basis to the very diasystem to which the used dialect adheres, furthermore the adherence of the transmitter in the used dialect to the same national and/or ethnic group, which is actually the fundamental transmitter of the literature in its standard language, and finally the wholeness of the text written in a dialect (that is, not just the fragments, or the dialogues alone, or similar...). The Croatian Čakavian and Kajkavian poetry of the 20th century fulfills all these six conditions. There are two basic motifs that speak for the use of the dialect and they are: the illustrative — tied to domestic themes, and the stylistic - motivated by the everlasting search for the new creative expressions.

As examples there have been chosen two representative poems, one in the Kajkavian (by Ivan Goran Kovačić), the other in the Čakavian dialect (by Marin Franičević) for the sake of other orientation.